

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Preddiplomski studij psihologije

Petra Šola

**Uloga kvalitete odnosa s vršnjacima u
razvoju samopoštovanja i socijalne kompetencije**

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Daniela Šincek

Sumentor: dr. sc. Ana Babić Čikeš

Osijek, 2017.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za psihologiju

Preddiplomski studij psihologije

Petra Šola

**Uloga kvalitete odnosa s vršnjacima u
razvoju samopoštovanja i socijalne kompetencije**

Završni rad

Društvene znanosti, polje psihologija, grana razvojna psihologija

Mentor: doc. dr. sc. Daniela Šincek

Sumentor: dr. sc. Ana Babić Čikeš

Osijek, 2017.

Sažetak

Za razvoj djeteta najbitniji su odnosi u obitelji te roditeljski odgoj. No, s porastom dobi, sve veći utjecaj na razvoj djeteta imaju i vršnjaci. Vršnjaci su bitan faktor u razvoju djeteta jer mu omogućuju učenje određenih obrazaca ponašanja, kao što su: altruistična ponašanja, briga za druge, tolerantnost i razumijevanje osjećaja drugih. Dijete u skupini vršnjaka zauzima određen sociometrijski položaj te se mogu razlikovati popularna, odbačena, zanemarena i kontroverzna djeca. Svaka skupina pokazuje karakteristična ponašanja, a dijete se svrstava u određenu skupinu na temelju korištenih sociometrijskih tehnika. Generalno su djeca ili prihvaćena ili odbačena od strane vršnjaka. Prihvaćenost ili odbačenost može utjecati na daljnji razvoj djetetovog samopoštovanja i socijalne kompetencije. Istraživanja pokazuju kako prihvaćena djeca imaju višu razinu samopoštovanja i socijalno su kompetentnija. Odbačena djeca često imaju nisko samopoštovanje, agresivna su i sklona problemima u ponašanju. Također, s obzirom da su često izolirana iz vršnjačkih skupina, nemaju priliku razvijati svoje socijalne vještine te nisu socijalno kompetentna. Osim prihvaćenosti, razlikuje se i dimenzija prijateljstva, tj. odnos između dvaju pojedinaca. Prijateljstvo i prihvaćenost razlikuju se prema potrebama koje zadovoljavaju; prijateljstvo zadovoljava potrebu za bliskošću, dok prihvaćenost zadovoljava potrebu za pripadanjem. Unatoč razlikama, obje su dimenzije vrlo bitne za razvoj djeteta te je bitno za dijete i da bude prihvaćeno u vršnjačkoj skupini, ali i da ima bliskoga prijatelja. Stoga su razvijani programi intervencije koji mogu pomoći djeci u boljoj prilagodbi vršnjačkim skupinama i na taj način pozitivno utjecati na njihov daljnji razvoj samopoštovanja i socijalne kompetencije.

Ključne riječi: vršnjaci, samopoštovanje, socijalna kompetencija

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Razvoj odnosa s vršnjacima	2
3. Teorije o odnosima s vršnjacima.....	3
3.1. Kognitivističko – razvojni pristup	4
3.2. Teorije o utjecaju okoline i učenja	5
3.3. Etološki pristup.....	6
4. Model vršnjačkih odnosa	6
4.1. Dimenzije popularnosti.....	8
4.1.1. Popularna djeca	9
4.1.2. Odbačena djeca	10
4.1.3. Kontroverzna djeca	12
4.1.4. Zanemarena djeca	12
4.2. Mjerenje popularnosti.....	12
5. Utjecaj odnosa s vršnjacima na samopoštovanje	13
5.1. Bowlbijeva teorija prilagodbe	15
5.2. Pozitivan utjecaj vršnjaka na samopoštovanje	15
5.3. Negativan utjecaj vršnjaka na samopoštovanje	17
6. Utjecaj odnosa s vršnjacima na socijalnu kompetenciju	18
6.1. Pozitivni vršnjački utjecaj na razvoj socijalne kompetencije	19
6.2. Negativni vršnjački utjecaj na razvoj socijalne kompetencije.....	20
7. Pružanje pomoći djeci koja imaju poteškoće u odnosima s vršnjacima	21
8. Zaključak.....	24
9. Literatura	25

1. Uvod

Proces socijalizacije započinje u obiteljskoj zajednici, no s porastom dobi, sve veću ulogu za razvoj djeteta imaju vršnjaci. Stoga, vršnjaci i njihov utjecaj na razvoj djeteta postali su važno pitanje za istraživanje, posebice za razvojne psihologe. Istraživanje vršnjačkih odnosa može se pratiti tijekom tri faze. Prva faza započinje 1902. godine kada Cooley govori o velikom utjecaju vršnjaka na razvoj i prilagodbu djeteta. U svojim je istraživanjima bio zainteresiran za to kako osoba dolazi do informacija pomoću kojih stvara sliku o sebi (O'Brien, 2010). Uočio je kako osoba, u interakciji s drugima, promatra kako će drugi reagirati na nju te je to nazvao efektom ogledala. Osim toga, zapazio je kako nije svejedno o kojoj se osobi radi, već se veća važnost pridaje mišljenjima osobe do koje nam je stalo. Takve je osobe on nazvao značajni drugi, a u tu su se kategoriju ubrajali roditelji, prijatelji, vršnjaci (O'Brien, 2010). Međutim, rezultati prvih radova većinom su deskriptivna i normativnoga karaktera (Klarin, 2006). Druga je faza usmjerena na proučavanje individualnih razlika i razvoja metodologije istraživanja. U ovom razdoblju nastaje Morenova (1962; prema Klarin, 2006) sociometrijska tehnika mjerenja socijalnoga statusa u skupini, koja je i danas jedna od najkorištenijih metoda. Također, 1950-ih Sullivan (1953; prema Klarin, 2006) postavlja interpersonalnu teoriju u kontekstu koje ističe ulogu prijateljstva u osjećaju usamljenosti kod adolescenata. Ipak, sve do 1970-ih nema sistematskih teorijskih istraživanja vršnjačkih odnosa. Prekretnicu u istraživanjima napravili su Bukowski i Hoze (1989, prema Klarin, 2006) koji su osmislili teorijski model vršnjačkih odnosa te je njime potvrđena hipoteza o vezi između kvalitete vršnjačkih odnosa i razvoja dječje osobnosti, socijalnoga ponašanja i kognitivnoga razvoja (Ladd, 1989; prema Klarin, 2006). Treće razdoblje obilježeno je istraživanjima stadija vršnjačkih odnosa, efekata nedostataka socijalnih vještina i razradom tehnika usmjerenih na pomoć djeci koja imaju poteškoća u odnosim s vršnjacima (Klarin, 2006).

Poseban aspekt istraživanja odnosa s vršnjacima je utjecaj vršnjaka na daljnji razvoj djeteta. U ovom ću se radu posebice usmjeriti na utjecaj vršnjaka na dva konstrukta; samopoštovanje i socijalnu kompetenciju. Oba navedena konstrukta imaju bitnu ulogu u razvoju djeteta, a vršnjaci imaju prilično velik utjecaj na njihov razvoj. Stoga je cilj ovoga rada utvrditi na koji način vršnjaci mogu utjecati na samopoštovanje i socijalnu kompetenciju djeteta. Također, dotaknut ću se i načina na koje se može pomoći djeci koja imaju problema u odnosima s

vršnjacima te na taj način pozitivno utjecati na njihovo samopoštovanje i socijalnu kompetenciju.

2. Razvoj odnosa s vršnjacima

Vršnjaci igraju veliku ulogu u životu svakoga djeteta, a prvi se socijalni odnosi s vršnjacima primjećuju kod trogodišnje djece (Klarin, 2006). Interes za druženje naglašen je tijekom cijelog ranog djetinjstva, no polaskom u školu, vršnjaci postaju sve važniji aspekt djetetova života. Tijekom školskoga perioda, razvijaju se kognitivne sposobnosti koje omogućuju suradnju, rješavanje problema i konflikata (Borisch i Tombari, 1995; prema Klarin, 2006) što omogućuje stjecanje i održavanje socijalnih odnosa. U tom razdoblju, djeci je važan status koji zauzimaju u grupi. Djeca koja se osjećaju prihvaćenima, zadovoljnija su, dok odbačena djeca pokazuju neprilagođene obrasce ponašanja, poput agresije, povučenosti, usamljenosti i školskoga neuspjeha (Klarin, 2006). S dobi i razvojem djeteta, mijenjaju se i karakteristike odnosa s vršnjacima. Jednu od najpoznatijih periodizacija socijalnih odnosa razvio je Selman (1981; prema Klarin, 2006). On objašnjava faze razvoja vršnjačkih odnosa; od egoistične perspektive u predškolskom razdoblju do uzajamnoga povjerenja u adolescenciji. Navodi pet faza razvoja te je svaka faza vezana uz određenu dob, ima svoje karakteristike i donosi određen napredak u odnosu s vršnjacima. U nastavku će biti objašnjena svaka od spomenutih faza.

Razvoj započinje nultom fazom. Nulta razina podrazumijeva fazu dojenaštva. Ova je faza uvjetovana egocentrizmom u ranom djetinjstvu, tj. pojavom da dijete ne razlikuje sebe od drugoga, svoju perspektivu od perspektive drugoga te svoje osjećaje od osjećaja drugoga (Klarin, 2006). Za dijete u ovoj fazi, prijatelj je osoba s kojom se dijete igra, a prijateljstvo traje dok traje i igra. Ukoliko dođe do konflikta, ne postoji uzajamno razumijevanje i rješavanje problema (Klarin, 2006). Zatim slijedi prva faza koja se dostiže u predškolskoj dobi. U ovoj se fazi javlja razumijevanje tuđih osjećaja, ali i dalje nema uzajamnoga pomaganja. Prijateljem se smatra osoba koja je djetetu spremna pomoći ili učiniti nešto dobro za njega (Klarin, 2006). Druga se razina odnosi na ranije godine srednjega djetinjstva u kojima djeca postaju spremna na suradnju i dogovor. Prijateljstvo promatraju kao uzajaman odnos u kojemu povjerenje, tolerantnost i pomaganje igraju ključnu ulogu. Ukoliko prijatelj nije spreman na suradnju, dolazi do konflikta te vjerojatno prekida prijateljstva (Klarin, 2006). Treća se razina direktno nastavlja na drugu te obuhvaća drugi dio srednjega djetinjstva. Kako

su djeca starija, postaju svjesnija važnosti odnosa s vršnjacima i razvoja prijateljstava te faktora koji doprinose razvoju prijateljstva, kao što su uzajamna potpora i razumijevanje (Klarin, 2006). No, u ovoj se fazi razvija i čimbenik koji pokazuje napredak djeteta s obzirom na prethodnu fazu, a to je pojava intimnosti među prijateljima (Klarin, 2006). Ipak, treba naglasiti kako dijete još nije u potpunosti razvilo svoj identitet te stoga nije ni potpuno zrelo za prijateljske odnose. Često se, stoga, znaju javiti konflikti unutar pojedinca o tome trebaju li mijenjati sebe kako bi se svidjeli grupi vršnjaka ili ipak trebaju ostati svoji (Klarin, 2006). Posljednja razina, prema ovoj periodizaciji, dostiže se u adolescenciji. U ovoj fazi, osoba uspijeva postići ravnotežu između prijateljskoga odnosa s jedne strane i vlastite individualnosti s druge strane (Klarin, 2006). S obzirom da je ovo razdoblje kada mlade osobe grade svoj identitet, vrlo je važno da, uz prijateljski odnos, grade i vlastitu osobnost. Jedna od glavnih funkcija vršnjaka u ovom razdoblju može biti potpora individualizacijskim procesima vezanim za razvijanje neovisnosti od roditelja i razvijanje zasebnog identiteta, što povećava relevantnost pripadnosti grupi vršnjaka i prihvaćanje vršnjaka (Rubin i sur., 2006; prema Birkeland, Breivik i Wold, 2014). Ukoliko adolescent ne razvije vlastitu osobnost i identitet, teško se može upustiti u bliskiji odnos. Naime, osobe koje ne izgrade identitet na vrijeme, često postaju ovisne o drugoj bliskoj osobi te svoju osobnost temelje na bliskom odnosu s tom osobom. Ovaj oblik vezivanja nije zdrav i u odrasloj dobi može dovesti do raspada bliskih veza i krize identiteta (Lacković – Grgin, 2006).

3. Teorije o odnosima s vršnjacima

Odnosi s vršnjacima predmet su istraživanja dugi niz godina. Stoga, proizišlo je nekoliko različitih teorija iz kognitivističko – razvojnog pristupa, etološkoga pristupa i teorija o utjecaju okoline i učenja. Kognitivističko – razvojna teorija objašnjava kognitivni napredak djeteta te se prema njoj kvaliteta odnosa s vršnjacima temelji na kognitivnim sposobnostima djeteta (Piaget, 1971; prema Berk 2008). Teorija o utjecaju okoline i učenja objašnjava vršnjačke utjecaje na razvoj djeteta putem mehanizama nagrađivanja, kažnjavanja, modeliranja i usporedbe sa sebi sličnima (Bandura 1977b; prema Vasta, Haith i Miller, 2005). Etološka teorija objašnjava ljudsko ponašanje evolucijskim mehanizmima (Lorenz, 1981). Prema njoj vršnjački su odnosi važni za opstanak vrste i na tome se temelje sva objašnjenja njihove uloge u životu djeteta.

3.1. Kognitivističko – razvojni pristup

Tri su važna predstavnika kognitivističko razvojnoga pristupa: Jean Piaget, Lawrence Kohlberg i Lav Vigotski. Druženje s vršnjacima, temeljeno na jednakosti i uzajamnosti, pridonosi moralnome rasuđivanju i razvoju socijalne kognicije, što su temelji teorija Piageta i Kohlberga (Brajša –Žganec, Lopižić i Penezić, 2014). Utjecajem vršnjaka na razvoj socijalne kognicije djeteta bavio se i Lav Vigotski postavivši svoju kognitivističko – razvojnu teoriju (Vasta i sur., 2005).

Teoretičari kognitivističko – razvojnog pristupa promatraju vršnjake kao osobe koje s dobi imaju veći utjecaj na dijete (Vasta i sur., 2005). S odrastanjem, vršnjaci zauzimaju sve značajnije mjesto u životu djeteta te vršnjačko okruženje postaje temelj za usvajanje socijalnih vještina (Brajša –Žganec i sur., 2014). Zbog bitnog mjesta koje vršnjaci zauzimaju u životu djeteta, oni svojim utjecajem mogu mijenjati ponašanje djeteta (Brajša –Žganec i sur., 2014). Temeljno načelo ovoga pristupa je kako je djetetova spoznajna razina važna odrednica dječjeg ponašanja, uključujući i ponašanje prema drugim ljudima (Vasta i sur., 2005). Stoga, kognitivističko usmjereni teoretičari očekivat će složenije i zrelije oblike društvenoga ponašanja kod starije djece jer su oni kognitivno zreliji. Također, unutar iste dobne skupine, očekivat će da djeca naprednija u socijalnom rasuđivanju, budu naprednija i u društvenom ponašanju (Vasta i sur., 2005).

Jean Piaget bio je svjestan utjecaja roditelja i rane socijalizacije na razvoj djeteta, no također je uočio i kako su vrlo važan faktor vršnjaci, posebice u moralnome razvoju (Brajša –Žganec i sur., 2014). Prema njegovoj teoriji kognitivnoga razvoja, dijete nema snagu i autoritet odraslih te se ono priklanja onome što smatra gledištem odraslih. Ovo je razlog javljanja moralnog realizma, pojave krutog shvaćanja dobra i zla kod djece. S druge strane, kada se dijete druži s vršnjacima, njihov je odnos uglavnom ravnopravan, oni stalno surađuju, pregovaraju i uživljavaju se u tuđi položaj te to pridonosi razvoju djetetove mogućnosti promatranja stvari iz tuđega kuta gledanja (Vasta i sur., 2005). Stoga, druženje s vršnjacima doprinosi naprednijem obliku moralnog rasuđivanja, prekida djetetovu usmjerenost samo na sebe i potiče zrelije oblike mišljenja (Vasta i sur., 2005).

Kohlberg je najpoznatiji po svojoj teoriji moralnoga razvoja te je, poput Piageta, razmatrao važnost utjecaja vršnjaka na moralni razvoj djece (Brajša –Žganec i sur., 2014). Prema njegovoj teoriji moralnoga razvoja, dijete prolazi određene faze moralnoga razvoja, a prelazak

u višu fazu razvoja čini interakcija bioloških čimbenika i iskustva u moralnim pitanjima. Za dijete je važno da se susreće s različitim stajalištima te da ga to potakne na razmatranje različitih iskustava i gledišta. Prema Kohlbergu, takva iskustva i spoznajne sukobe dijete će najprije doživjeti u vršnjačkim skupinama što ih čini bitnim faktorom u razvoju djeteta (Vasta i sur., 2005).

Lav Vigotski također je uvrstio vršnjake i korist koju djeca imaju od druženja s vršnjacima u svoju kognitivističko – razvojnu teoriju. Djeca imaju mnogo koristi od druženja s roditeljima, učiteljima i ostalim odraslim osobama, no isto tako imaju i korist od druženja s vršnjacima. Ukoliko se dijete druži s vršnjakom sposobnijim od sebe, može dostići nove razine shvaćanja te to doprinosi spoznajnim promjenama (Vasta i sur., 2005). Usto, vršnjaci su često u djetetovim mislima te Vigotski to razmišljanje o drugoj djeci naziva socijalnom kognicijom, tj. djetetovim shvaćanjem svijeta u kojemu žive i drugi ljudi (Vasta i sur., 2005).

Zaključno, vršnjaci djetetu pomažu kako bi stekli šire poglede na sliku svijeta, bolje shvatili stajališta drugih ljudi i njihove osjećaje.

3.2. Teorije o utjecaju okoline i učenja

Pojmovi koji se vežu uz kognitivističko – razvojne teorije učenja svoje početke imaju u Bandurinom radu (1977b; prema Vasta i sur., 2005) te su važni i kada je riječ o vršnjačkom utjecaju. Postoje tri načina na koji vršnjaci mogu utjecati na dječje ponašanje i razvoj . Prvo, vršnjaci mogu biti izvor potkrepljenja i kazni. Kako se dijete razvija, vršnjaci pružaju brojna potkrepljenja i kazne. Primjerice, obraćaju pažnju na dijete, hvale ga, popuštaju djetetovim željama, dijele ili odbijaju dijeliti s djetetom, prigovaraju ili uskraćuju odobrenje. Mnoga od navedenih ponašanja nisu namjerna i s određenim ciljem utjecaja na dijete, ali mogu poslužiti kao nagrada ili kazna (Vasta i sur., 2005). Drugo, vršnjaci služe kao model za obrasce ponašanja. Bandura je svojim istraživanjima pokazao kako izlaganje određenom modelu može utjecati na ponašanje djeteta (Vasta i sur., 2005). Djeca su od malih nogu izložena brojnim vršnjačkim modelima te ne čudi kako oni imaju utjecaj na njihov razvoj. Treće, vršnjaci imaju utjecaj na razvoj djetetove samoefikasnosti, tj. na djetetov uvid u to koje je postupke u stanju izvesti (Vasta i sur., 2005). Jedan od izvora procjene samoefikasnosti je djetetovo opažanje tuđih postupaka, a vršnjaci su referentna skupina za usporedbu. Vrijeme provedeno s vršnjacima osigurava svakom djetetu da bude izloženo postupcima druge djece te će dijete,

promatrajući njihove postupke, uspješnije moći procijeniti vlastite (Vasta, i sur., 2005). Nesumnjivo, djeca će zbog svog ponašanja u skupini s vršnjacima doživjeti različite posljedice; od prihvaćanja do odbijanja te će neke od tih posljedica biti djelotvorni potkrepljivači ili kazne te model za različite obrasce ponašanja.

3.3. Etološki pristup

Etološki pristup zastupa mišljenje da ljudska ponašanja imaju biološki određenu osnovu te ističu važnost temelja koji su uspostavljeni tijekom evolucije vrste (Vasta i sur., 2005). Prema tom stajalištu, mnoga dječja ponašanja, uključujući i odnos s vršnjacima, tijekom evolucije opstala su zbog svoje važnosti za prilagodbu. Primjer takvih ponašanja mogu biti agresija i altruizam. Nekoliko je evolucijskih teorija koje objašnjavaju zašto je altruizam opstao, a jedna on najpoznatijih je norma uzajamnosti, očekivanje da će pomaganje drugima povećati vjerojatnost da će drugi nama pomoći u budućnosti (Aronson, Wilson, i Akert, 2005). S druge strane, agresija može biti korisna za preživljavanje, u borbi za partnera ili resurse te stjecanje položaja u društvu.

Etologija se u svojim počecima bavila proučavanjem životinjskog ponašanja te su uspoređivali postupke različitih živih bića (Vasta i sur., 2005). Iz takvih je istraživanja proizišao zaključak da su odnosi s vršnjacima važni za razvoj brojnih vrsta, uključujući i sve primare (Suomi i Harlow, 1975; prema Vasta i sur., 2005). Također, načini povezivanja vršnjaka vrlo su slični kod različitih vrsta (Vasta i sur., 2005).

Treba naglasiti da etolozi u svojim teorijama ne negiraju važnost iskustva, već smatraju da ponašanja imaju snažnu genetsku komponentu i njoj daju prioritet (Vasta i sur., 2005).

4. Model vršnjačkih odnosa

Prvi cjeloviti model vršnjačkih odnosa pripisuje se Bukowskom i Hozu (1989; prema Klarin, 2006), a model se temelji na razlici između dviju dimenzija: popularnosti i prijateljstva. Popularnost se definira kao grupno orijentirani i jednosmjerni konstrukt koji je odraz odnosa vršnjaka prema pojedinom djetetu i vezano je uz prihvaćanje djeteta od vršnjaka (Klarin, 2006). Popularnost, stoga, predstavlja položaj djeteta u grupi vršnjaka (Brajša –Žganec i sur.,

2014). Na prijateljstvo se gleda kao na specifičan, uzajaman i dvosmjernan odnos između dva pojedinca (Klarin, 2006). U skupini vršnjaka, dijete zadovoljava svoje osnovne potrebe; potrebu za pripadanjem i potrebu za bliskošću. Potrebu za pripadanjem dijete zadovoljava pomoću prihvaćenosti ili poželjnosti (popularnost), dok potrebu za bliskošću i intimnošću zadovoljava u odnosu s jednim prijateljem (Klarin, 2006).

Ovakvo shvaćanje vršnjačkih odnosa ima teorijski okvir u Sullivanovoj interpersonalnoj teoriji. Sullivan (1953: prema Brajša – Žganec i sur., 2014) je naglasio kako je za uspješnu prilagodbu i razvoj bitna i prihvaćenost i kvalitetno prijateljstvo. Iako se razlikuju po svojim motivacijskim faktorima i različitim efektima koje imaju na razvoj, oba su aspekta izrazito bitna za prilagodbu djeteta (Klarin, 2006).

Prihvaćenost rezultira zdravim stajalištem prema natjecanju, konformizmu i postignuću. Djeca koja su prihvaćena od strane vršnjaka, u vršnjačkoj će skupini steći iskustvo natjecanja s vršnjacima, primjerice u igri. Također, s obzirom da pripadaju vršnjačkoj skupini, naučit će da se ponekad trebaju konformirati skupini kako bi uspješnije komunicirali i funkcionirali u grupi. Ukoliko dijete pak nije prihvaćeno, kod njega se mogu javiti ponašanja koja će vjerojatno samo produbiti probleme s vršnjacima. Na primjer, dijete koje nije prihvaćeno može postati agresivno te će ga vršnjaci zbog toga još više odbaciti. Time djeca postaju socijalno izolirani, a također i sve anksioznija jer ne mogu uspostaviti zdravu komunikaciju s drugima (Brajša – Žganec i sur., 2014).

Prijateljstvo potiče razvoj empatije, sposobnosti procjene interesa i očekivanja drugih osoba, pozitivne slike o sebi te smanjuje emocionalnu usamljenost djeteta (Klarin, 2006). Dijete koje uz sebe ima bliskoga prijatelja, razvit će empatiju, suosjećajući sa svojim prijateljem. Komunikacija s prijateljem omogućuje djetetu da počinje uviđati interese i očekivanja drugoga djeteta te im se uči prilagođavati. Blizak prijatelj daje određenu sigurnost djetetu što može pozitivno utjecati na sliku o sebi, a isto tako i smanjiti emocionalnu usamljenost djeteta. No, obje su dimenzije (prihvaćanje i prijateljstvo) povezane sa samopoštovanjem, društvenošću i altruizmom (Klarin, 2006).

Podijeljena su mišljenja oko povezanost i utjecaja ovih dimenzija jedne na drugu. Sullivan smatra kako se prvo javlja potreba za prihvaćanjem, a da uspješnost prijateljskih odnosa ovisi o prijašnjim iskustvima djeteta u grupnim odnosima (Klarin, 2006). Drugi autori smatraju da je odnos između popularnosti i prijateljstva nezavisan ili da su ove dimenzije djelomično povezane. Njihovo je stajalište da slaba prihvaćenost od strane vršnjaka ne mora nužno

rezultirati neadekvatnom prijateljskom vezom i obrnuto (Sullivan, 1953; prema Klarin, 2006.). Provedeno je istraživanje odnosa prijateljstva i popularnosti kod djece različite dobi. Pokazalo se da se korelacija između prijateljstva i popularnosti mijenja ovisno o učenikovo dobi. Za učenike četvrtih razreda nije postojala značajna povezanost između prijateljskih odnosa i popularnosti. No, za učenike šestih razreda postojala je značajna povezanost (Klarin, 2006).

Navedene se dvije dimenzije razlikuju na temelju tri kriterija: prvo, jedinici analize (grupa nasuprot dijadi), drugo, smjeru procjene (jednosmjerna nasuprot dvosmjernoj procjeni) i treće, razini procjene (generalna nasuprot specifičnoj procjeni) (Klarin, 2006). Ova distinkcija ima dvije posljedice: jedna se odnosi na metodologiju mjerenja, a druga na efekte koje ostavljaju na razvoj djeteta (Klarin, 2006). Što se tiče metodologije mjerenja, potrebno ju je prilagoditi ovisno o tome ispituje li se prihvaćenost pojedinca u skupini ili bliskost prijateljstva. Primjerice, za prihvaćenost pojedinca u skupini mogu se upotrijebiti sociometrijske tehnike, dok se bliskost prijateljstva može bolje ispitati intervjuom ili upitnikom. Također, prihvaćenost i prijateljstvo zadovoljavaju dvije bliske, ali ipak različite potrebe; prihvaćenost zadovoljava potrebu za pripadanjem, dok prijateljstvo zadovoljava potrebu za intimnošću te samim time drugačije utječu na razvoj djeteta (Brajša – Žganec i sur., 2014).

4.1. Dimenzije popularnosti

Mjera popularnosti određena je odnosom grupe prema djetetu, a taj se odnos može opisati pomoću dviju dimenzija; prihvaćanja i odbijanja (Bukowski i sur., 1996). Prva dimenzija, prihvaćanje, određena je stupnjem sviđanja i atraktivnosti, dok je dimenzija odbijanja određena stupnjem nesviđanja i nesimpatije (Klarin, 2006). Istraživana je povezanost između dviju dimenzija te se u većini istraživanja ona pokazala umjereno negativnom ili je uopće nije bilo (Klarin, 2006). Rezultati istraživanja doveli su do zaključka da se odbačenost češće pojavljuje kao značajan negativni prediktor zadovoljstva školom, socijalnog samopoštovanja, školskoga postignuća i percepcije socijalne potpore (Klarin, 2006).

Može se razlikovati nekoliko kategorija s obzirom na stupanj preferencije djeteta odnosno odbijanja od strane vršnjaka, a poznatije su dvije klasifikacije; klasifikacija Newcomba i Bukowskoga (1983; prema Klarin, 2006) i klasifikacija Coiea i suradnika (1982: prema Klarin, 2006).

S obzirom na stupanj prihvaćenosti/odbačenosti djeteta od strane vršnjaka, Newcomb i Bukowski (1983; prema Simel, Špoljarić, Buljubašić Kuzmanović, 2010) daju podjelu prema kojoj možemo razlikovati pet kategorija. Prvu kategoriju čine odbačena djeca koja imaju mnogo negativnih nominacija. Druga su kategorija izolirana djeca koja imaju malo negativnih, ali i malo pozitivnih nominacija. Treća kategorija obuhvaća kontroverznu djecu, tj. djecu s mnogo negativnih, ali i mnogo pozitivnih nominacija. Posljednja se kategorija naziva dijete „zvijezda“, a u nju se svrstavaju djeca s mnogo pozitivnih nominacija.

Drugu su klasifikaciju osmislili Coiea i suradnici te su dodali još jednu kategoriju više. Njihove se kategorije većim dijelom podudaraju s onima Newcomba i Bukowskoga; popularno dijete, odbačeno dijete, izolirano dijete, kontroverzno dijete te su dodali i prosječno dijete (Kolpak, 2010). Prosječno je dijete ono koje ima prosječan broj pozitivnih i negativnih nominacija s obzirom na ostalu djecu u skupini. Ova podjela sugerira kako su neka djeca popularna, dok su druga nepopularna. Popularnost i omiljenost pozitivne su strane sociometrijske slike, a negativnu stranu čine zanemarenost i odbačenost (Kolpak, 2010). Postoji razlika u osobinama koje djeca pripisuju popularnoj odnosno nepopularnoj djeci, a ta se razlika temelji na bihevioralnim i nebihevioralnim atributima (Klarin, 2006). U bihevioralne attribute ubrajaju se agresivnost, pomaganje, dijeljenje i inteligencija, dok se u nebihevioralne ubrajaju spol, dob, vanjski izgled i socijalni status (Klarin, 2006).

Neka su djeca vrlo dobro prihvaćena od strane vršnjaka te nemaju poteškoće s funkcioniranjem u skupini, dok su druga odbačena ili potpuno zanemarena. S obzirom da se vršnjačko prihvaćanje pokazalo snažnim prediktorom trenutne i kasnije psihološke prilagodbe (Berk, 2015), istraživači su se posvetili istraživanju faktora koji igraju ulogu u tome hoće li dijete biti prihvaćeno od strane vršnjaka. U nastavku će biti objašnjene karakteristike djece koja pripadaju pojedinoj kategoriji s obzirom na prihvaćenost odnosno odbačenost od strane vršnjaka.

4.1.1. Popularna djeca

Što se tiče popularnosti, red rođenja, viši socijalni status, fizička atraktivnost, školski uspjeh, sportski uspjeh i inteligencija pozitivno su povezani s atraktivnošću djeteta (Klarin, 2006). Također, popularna djeca češće pomažu drugoj djeci u različitim aktivnostima, dijele s njima iskustva, dobra su i fleksibilna (Asher i Hymel, 1981). Mnoga su popularna djeca ljubazna i

obzirna, no također ima i onih koja su cijenjena zbog svog socijalno sofisticiranoga, ali ratobornoga ponašanja. Stoga, dvije su podskupine popularne djece: popularna prosocijalna djeca i popularna antisocijalna djeca (Berk, 2015).

Većina popularne djece socijalno je i akademski kompetentna, tj. uspješno komuniciraju s vršnjacima i dobri su učenici. Djeca koja pripadaju ovoj podskupini prijateljski su raspoložena, rado surađuju te konstruktivno rješavaju probleme. Ukoliko se ne slažu sa svojim partnerom u igri, bez problema izražavaju nezadovoljstvo, ali također predlažu što bi drugo dijete moglo promijeniti. Nemaju problema s uključivanjem u postojeću grupu jer znaju prilagoditi svoje ponašanje tijekom aktivnosti (Cillessen i Bellmore, 2004; Newcomb, Bukowski i Pattee, 1993; prema Berk, 2015).

Popularna antisocijalna djeca čine manju podskupinu koja se dijeli na još dvije manje skupine. Prvu manju grupu čine opaki dječaci koji su dobri sportaši, a loši učenici. Oni su uzročnici nevolja i skloni su opiranju autoritetu odraslih. Drugu manju grupu čine agresivni dječaci i djevojčice koji vlastiti status poboljšavaju ignoriranjem, isključivanjem i širenjem glasina i drugoj djeci (Cillessen i Mayeux, 2004; Rodkin i sur., 2000; Rose, Swenson i Waller, 2004; prema Berk, 2015).

Iako su ova djeca agresivna, vršnjaci ih prihvaćaju i smatraju „cool“. Moguće je da je tome razlog njihova atletska sposobnost i sofisticirane, ali nepoštene socijalne vještine. Ova će skupina djece biti posebno popularna u skupinama s puno agresivne djece jer se stvara kultura koja odobrava i vrednuje agresivno ponašanje (Stormashak i sur., 1999; prema Berk, 2015). S dobi, vršnjacima se sve manje sviđaju popularna antisocijalna djeca. Poseban je slučaj s agresivnim djevojčicama koje postaju sve agresivnijima kako njihov socijalni ugled i kontrola rastu (Cillessen i Mayeux, 2004; prema Berk, 2015). Na kraju, vršnjaci ipak osude agresivno ponašanje te odbace takve pojedince.

4.1.2. Odbačena djeca

Karakteristika odbačene djece su brojna negativna socijalna ponašanja. No, i ovdje postoje dvije podskupine koje se međusobno razlikuju: odbačena agresivna djeca i odbačena povučena djeca (Berk, 2015).

Odbačena agresivna djeca čine veću podskupinu. Ona pokazuju ozbiljne probleme u ponašanju: visoke stope sukoba, fizičku agresiju, hiperaktivnost te bezobrazna i impulzivna ponašanja. Kod njih se primjećuje manjak socijalnoga razumijevanja i regulacije neugodnih emocija te je za njih vjerojatnije da će biti loši u zauzimanju tuđe perspektive, bezazlena ponašanja vršnjaka protumačiti kao neprijateljska, kriviti druge za svoje socijalne poteškoće i iskazivati ljutnju (Crick, Casas i Nelson, 2002; Hoza i sur., 2005; Rubin, Bukowski i Parker, 2006; prema Berk, 2015). Ukoliko ih se usporedi s popularnom antisocijalnom djecom, odbačena agresivna djeca su neprijateljski nastrojena i ne koriste agresivnost kako bi zadržali status, već pokazuju emocionalno nekontrolirano ponašanje (Prinstein i Cillessen, 2003; prema Berk, 2015). Iz navedenih su razloga često ismijavana i odbačena te ih vršnjaci izbjegavaju.

Odbačene povučene djece manje je nego odbačene agresivne. Smatra ih se pasivnima i socijalno čudnima. Ova su djeca plašljiva, preplavljena socijalnom anksioznošću, imaju negativna očekivanja o načinu na koji će se vršnjaci odnositi prema njima te se boje ismijavanja i napada. Također, odbačena djeca vršnjake ne doživljavaju kao prijatelje, ne očekuju njihovu potporu i pomoć, osjetljiviji su na stres, češće ljuti i puni neprijateljskih emocija (Klarin, 2006). Kako nisu skloni pripadanju skupini, nisu vješti u rješavanju sukoba te ne znaju praviti kompromise (Hart i sur., 2000; Ladd i Burgess, 1999; Troop – Gordon i Asher, 2005; prema Berk, 2015).

Vršnjaci počinju odbacivati ovu djecu već u vrtiću što dovodi do pristrane obrade socijalnih informacija i još veće hostilnosti u kasnijoj dobi (Dodge i sur., 2003). Ovaj proces za posljedicu ima smanjeno sudjelovanje odbačene djece u aktivnostima grupe, povećan osjećaj usamljenosti, slabiji školski uspjeh te želju za izbjegavanjem škole (Buhs i Ladd, 2001; prema Berk, 2015).

Obje skupine odbačene djece uobičajeno se sprijateljuju s drugom odbačenom djecom, a većina ih ima malo prijatelja. Njihova su prijateljstva manje bliska, razina podrške nije visoka te nema učinkovitog rješavanja sukoba (Rubin, Bukowski i Parker, 2006; Rubin i sur., 2006; prema Berk, 2015). Ipak, neka odbačena djeca nemaju uopće prijatelje što je posljedica niskoga samopoštovanja, nepovjerenja i vršnjake i poteškoća s prilagodbom (Ladd i Troop – Gordon, 2003).

4.1.3. Kontroverzna djeca

Karakteristika kontroverzne djece je da pokazuju i pozitivna i negativna socijalna ponašanja. S jedne su strane destruktivna, neprijateljski nastrojena, agresivna, često zlostavljaju vršnjake kako bi dobili što žele te održali svoj socijalni status (Berk, 2015). No, također se znaju ponašati poput popularne djece; prijateljski nastrojeni, spremni pomoći te imaju puno prijatelja i zadovoljni su svojim vršnjačkim odnosima (Newcomb, Bukowski i Pattee, 1993; prema Berk, 2015). Stoga, vršnjaci su vrlo podijeljeni oko mišljenja o ovom tipu djece, a isto tako se i socijalni status kontroverzne djece mijenja tijekom vremena, ovisno kako vršnjaci reagiraju na njihovo ponašanje (Berk, 2015).

4.1.4. Zanemarena djeca

Zanemarena djeca teško se upuštaju u interakcije i sramežljiva su, no pokazalo se kako su oni obično dobro prilagođeni te da nemaju lošije socijalne vještine od prosječne djece. Oni nisu skloni prijevremenom napuštanju škole, kriminalu i mentalnim poremećajima. Nasuprot, oni u svojoj usamljenosti razvijaju vlastitu individualnost (Klarin, 2006). Njihov status zanemarenoga djeteta, baš kao i onog kontroverznoga, često je samo privremen i mijenja se tijekom djetinjstva. Dakle, moguće je da otvoreni i društveni stil ličnosti nije jedini koji osigurava emocionalnu dobrobit (Berk, 2015). Međutim, ukoliko se uz zanemarenost javi osjećaj usamljenost, skloni su depresiji i emocionalnoj ravnodušnosti (Klarin, 2006).

4.2. Mjerenje popularnosti

Mjerenje popularnosti znatno je starije od mjerenje kvalitete prijateljstva, a mjera popularnosti temelji se na sociometrijskom mjerenju (Klarin, 2006). Dvije su metode koje se koriste; tehnika nominacije ili biranja i tehnika procjene.

Najčešće korištena tehnika je tehnika nominacije ili biranja koju je razvio Moreno 1934. godine (Klarin, 2006). Ovom tehnikom moguće je odabrati dva kriterija biranja: pozitivan i negativan. Kod pozitivnoga kriterija, od djece se traži da odaberu određen broj vršnjaka s kojima bi najradije proveli slobodno vrijeme, pisali zadaću ili koji su im najdraži prijatelji. Negativan kriterij biranja temelji se na odabiru one djece s kojom konkretno dijete nikada ne bi provelo slobodno vrijeme, pisalo zadaću ili su mu najmanje draga u skupini (Simel i sur.,

2010). Pomoću dvaju kriterija, moguće je dobiti indeks prihvaćanja i indeks odbijanja, a ovako dobiveni indeksi pokazali su se konzistentnima tijekom dvogodišnjeg vremenskog perioda (Simel i sur., 2010).

Tehnika procjene sastoji se od liste na kojoj su imena svih učenika iz razreda koje dijete procjenjuje prema zadanim kriterijima na skali od pet stupnjeva, pri čemu brojeke na skali određuju stupanj sviđanja od „ne sviđa mi se“ do „jako mi se sviđa“. Primjer tvrdnji koje se koriste u procjeni su: „Želim nju/njega za najbolju prijateljicu/najboljeg prijatelja u razredu“, „Volim se ponekad družiti s njom/njim.“, „Ne smeta mi što ide u razred sa mnom, ali ne želim ju/ga za prijateljicu/prijatelja.“ (Kolak, 2010). Sociometrijski status čini prosječna procjena koju dijete dobije od svih učenika u skupini (Klarin, 2006). Prednost ove tehnike je što pruža mogućnost da svako dijete bude procijenjeno i to od svakoga djeteta u skupini te na taj način daje kompozitni indeks koji predstavlja oba aspekta popularnosti. Rezultati ove tehnike smatraju se pouzdanijima jer su rezultat procjene na ljestvici od pet stupnjeva.

Korelacija između rezultata dobivenih dvjema tehnikama iznosi $r=0,63$ (Asher i Hymel, 1981;). Navedena korelacija upućuje na to da su rezultati dobivenima dvjema tehnikama samo umjereno podudarni te da i dalje postoji određeni dio koji će se razlikovati s obzirom na korištenu tehniku.

5. Utjecaj odnosa s vršnjacima na samopoštovanje

Postoji više definicija samopoštovanja. Svakako jedna od najpoznatijih je ona Rosenberga (1965; prema Lebedina-Manzoni, Lotar i Ricijaš, 2008) prema kojoj je samopoštovanje pozitivna ili negativna stav prema samome sebi. Coopersmith (1967; prema Lebedina-Manzoni i sur., 2008) samopoštovanje definira kao evaluaciju kojom pojedinac odražava stav prihvaćanja ili neprihvatanja sebe. Samopoštovanje ukazuje na stupanj uvjerenja u vlastite sposobnosti, uspješnost, važnost ili vrijednost. Uzevši to u obzir, osoba koja ima visoko samopoštovanje ima pozitivno mišljenje o sebi, cijeni svoje sposobnosti i smatra se vrijednom osobom. S druge strane, osoba niskoga samopoštovanja ima negativno mišljenje o sebi. Takva osoba ne cijeni svoje sposobnosti, već ih podcjenjuje i ne prihvaća samu sebe (Lebedina-Manzoni i sur., 2008).

Razvoj samopoštovanja pojedinca pod utjecajem je kognitivnoga razvoja, ali isto tako veliku ulogu imaju i odnosi sa značajnim drugima (Lacković – Grgin, 1994). U značajne druge

najčešće ubrajamo roditelje, učitelje i vršnjake, tj. osobe koje su najbliže djetetu te s njim grade topao odnos (Lacković – Grgin, 1994). Majka je osoba koja prva počinje utjecati na razvoj djetetovog samopoštovanja. Vrlo je bitno da se majka dobro brine za dijete u tom ranom periodu jer dijete tada ne razlikuje sebe od drugih, već doživljava da je dobro ukoliko osoba koja o njemu brine zadovoljava njegove potrebe (Lacković – Grgin, 1994). Kasnije u djetinjstvu, razvoj vještina i osjećaj uspješnosti dovodi do razvoja samopoštovanja. Osim uspješnosti u određenim aktivnostima, bitno je i kako se vrednuje djetetov uspjeh. Ukoliko je dijete zadovoljno vlastiti uspjehom, ali ne osjeća da ga drugi cijene, može razviti nisko samopoštovanje. Isto tako, nisko samopoštovanje može razviti dijete koje se osjeća prihvaćenim i cijenjenim, ali ono samo nije zadovoljno svojim postignućem. Stoga, da bi se razvilo zdravo samopoštovanje, potrebno je uskladiti uspješnost u određenim aktivnostima i same osjećaje koji se uz nju vežu (Lacković – Grgin, 1994). Također, vrlo je bitan roditeljski stil pri razvoju samopoštovanja djeteta. Bitno je da roditelj brine o djetetu, sluša ga, te uvažava njegova mišljenja. Jednako tako je važno i da roditelji postavljaju pravila i budu dosljedni (Lacković – Grgin, 1994). S dobi, djeca više vremena posvećuju vršnjacima, negoli roditeljima. U grupi vršnjaka zauzimaju određeni socijalni status, a sam status utječe na samopoštovanje djeteta (Lacković – Grgin, 1994). Pretpostavka da vršnjaci imaju utjecaj na samopoštovanje djeteta, potaknula je istraživanja ovoga područja.

U većini dosadašnjih istraživanja pokazalo se da je samopoštovanje psihološko obilježje koje je ljudima vrlo važno te se autori slažu da je za dobrobit čovjeka bolje visoko samopoštovanje negoli nisko. Stoga, ne čudi kako ljudi konstantno teže povećanju samopoštovanja ili održavanju zadovoljavajuće razine istoga. Leary i suradnici (1999; prema Burušić i Tadić, 2006) navode četiri najčešća razloga povećanja samopoštovanja: održavanje vlastitoga integriteta, uspješno ostvarenje ciljeva, bolje socijalno funkcioniranje i prihvaćanje te šira skupina razloga koja obuhvaća pozitivno raspoloženje, smanjenje stresa i neugodnih emocionalnih stanja te uspješnija prilagodba na svakodnevne poteškoće. Svakako da se samopoštovanje povećava ukoliko osoba ostvaruje zadane ciljeve, osjeća se voljeno i prihvaćeno. Osim toga, način na koji osoba može povećati svoje samopoštovanje je usporedba s drugima u svojoj okolini. Pojedinaac procjenjuje sposobnosti drugih i uspjehe na temelju tih sposobnosti te procjenjuje sebe u tom kontekstu. Ukoliko pojedinac uvidi kako je sposobniji od druge osobe, to može povećati njegovo samopoštovanje (Lee, 2014). Ovo je još jedan razlog zašto su vršnjaci vrlo bitni za dijete; daju mu priliku za konstantnu usporedbu sa sebi sličnima. Jasno je kako roditelji, vršnjaci i ostali značajni drugi imaju utjecaj na razvoj

samopoštovanja djeteta. Bowlby je razvio teoriju prilagodbe kojom objašnjava kako odnosi sa značajnim drugima djeluju na dijete i razvoj njegovog samopoštovanja.

5.1. Bowlbijeva teorija prilagodbe

Bowlby je razvio teoriju prilagodbe prema kojoj je mentalna reprezentacija djetetove povezanosti s roditeljima isprepletena s mentalnom reprezentacijom samoga sebe (Bowlby, 1973., Cassidy, 1988., 1990.; prema Pintoa, Veríssimo, Gatinhoa, Santosa i Vaugh, 2015). Bowlby (1982; prema Pintoa i sur., 2015) smatra kako se to događa zbog ponovljenih iskustava roditeljske osjetljivosti i odgovora na dječje komunikacijske signale te prihvaćanja i podrške djetetovih istraživačkih aktivnosti u ranim godinama života. Kada se djetetova reprezentacija odnosa s roditeljima doživljava kao podržavajuća i adaptivna, dijete se osjeća cijenjenim, voljenim i važnim te i početna reprezentacija sebe poprima navedena obilježja (Pintoa i sur., 2015). S druge strane, djeca koja su doživjela neosjetljivo ponašanje svojih roditelja, vjerojatno će doživjeti nedostatak ljubavi, prihvaćanja i beznačajnost te će iste doživljaje prenijeti i u reprezentaciju samih sebe. Ovakva reprezentacija, ukoliko nije modificirana kasnijim iskustvima, imat će utjecaj i na ponašanje pojedinca u socijalnim situacijama te će se odraziti i na kvalitetu njegovih odnosa s drugim važnim osobama (Pintoa i sur., 2015). U skladu s tim, Bowlby (1973; prema Ryan i sur., 1994) je tvrdio da su ljudi sretniji i spremniji iskoristiti svoje talente kada osjećaju da imaju podršku bitnih ljudi. Usto, tvrdio je kako svjesnost o tome da osoba ima nekog tko je uz nju, doprinosi njezinome samopouzdanju (Ryan i sur., 1994).

Bowlbyova teorija i zaključci potaknuli su brojna istraživanja odnosa samopoštovanja i interakcija s roditeljima te drugim bitnim osobama u životu pojedinca, kao što su vršnjaci (Pintoa i sur., 2015).

5.2. Pozitivan utjecaj vršnjaka na samopoštovanje

Pojedinčevo samopoštovanje može se predvidjeti pomoću mjera osjećaja bliskosti i prihvaćenosti samoga pojedinca od strane obitelji i vršnjaka (Leary i sur., 1998; prema

Birkeland i sur., 2014). Proveden je velik broj istraživanja o utjecaju vršnjaka na razvoj samopoštovanja kod djece i adolescenata.

Već se kod male djece pokazalo kako ona koja su više prihvaćena kao prijatelji u igri imaju tendenciju k višim rezultatima na mjerama samopercepcije, što mogu biti rani pokazatelji za daljnji razvoj samopoštovanja (Coplan, Findlay i Nelson, 2004). Kod starije se djece pokazalo da je razina samopoštovanja viša kod onih koji su prihvaćeni od strane vršnjaka (Verschueren i sur., 2001; prema Pintoa i sur., 2015).

U razdoblju adolescencije smanjuje se količina kontakta adolescenta s roditeljima. Posljedično, adolescenti sve više vremena posvećuju vršnjacima i oni postaju dominantna figura (Brajša – Žganec i sur., 2014). Samim time što provode više vremena s njima, vršnjaci počinju i sve više utjecati na emocionalni i socijalni razvoj adolescenata, a time i na samopoštovanje (Birkeland i sur., 2014). Slijedom toga, prihvaćanje od strane vršnjaka može biti ključno za održavanje samopoštovanja tijekom adolescencije (Birkeland i sur., 2014). Fullerton i Ursano (1994) svojim su istraživanjem pokazali da adolescenti koji imaju više samopoštovanje, imaju i bliske odnose s vršnjacima. No, jednako tako, adolescenti koji imaju bliske veze s vršnjacima, imaju više samopoštovanje. Stoga i vršnjaci pozitivno djeluju na samopoštovanje adolescenta, ali i visoko samopoštovanje pomaže pri stvaranju bliskih veza s vršnjacima.

S obzirom da se čovjek svakodnevno susreće s različitim teškoćama i problemima, potrebno je razviti određene mehanizme koji će pomoći u borbi i nošenju s njima. Kao što je već spomenuto, prihvaćanje od strane vršnjaka pridonosi samopoštovanju adolescenata te se time ono može smatrati jednim od zaštitnih mehanizama. Neka su istraživanja pokazala zaštitno – stabilizacijske učinke različitih aspekata odnosa s vršnjacima na samopoštovanje.

Primjerice, u istraživanju zlostavljanih adolescenata utvrđeno je da je kvaliteta prijateljstava imala stabilizirajući učinak na razvoj samopoštovanja (Bolger i sur., 1998; prema Birkeland i sur., 2014). Sentse i suradnici (2010; prema Birkeland i sur., 2014) svojim su istraživanjem utvrdili da prihvaćanje od strane vršnjaka djeluje kao spremište protiv razvoja problema internalizacije kada roditelji odbacuju adolescente. Za neke adolescente, vršnjaci mogu predstavljati sigurno područje u kojemu će obrađivati teška iskustva s roditeljima i učiti iz tih iskustava te se razvijati. Možda udaljeni odnosi s roditeljima mogu potaknuti neke adolescente da preuzmu veću odgovornost za sebe i bolje se osjećaju u vezi samih sebe jer imaju podršku drugih bitnih ljudi, svojih vršnjaka. Stoga, pokazalo se kako prihvaćanje od

strane vršnjaka može imati zaštitne učinke na samopoštovanje kod adolescenata koji nisu bliski s roditeljima (Birkeland i sur., 2014).

Drugo stajalište tvrdi kako vršnjaci mogu imati pozitivan učinak na samopoštovanje adolescenata, no da značajan utjecaj ima samo kod adolescenata koji imaju kvalitetan odnos s roditeljima. Smatraju kako je prihvaćanje od strane vršnjaka pozitivno za svaku osobu, ali da adolescenti koji nemaju bliske veze s roditeljima ne mogu u potpunosti profitirati od veza s vršnjacima. Razlog tome pronalaze u činjenici da niska razina pozitivnih odnosa s roditeljima može adolescente staviti u obrambeni položaj u drugim društvenim odnosima, npr. s vršnjacima, te to može ograničiti prednosti koje adolescent može imati od pozitivnih odnosa s vršnjacima (Birkeland i sur., 2014). Osim toga, adolescenti koji imaju loše odnose u obitelji, češće će se okretati vršnjacima, a samim time će biti podložniji negativnom vršnjačkom utjecaju (Lacković – Grgin, 2006).

Istraživano je i kakav utjecaj imaju dob i spol na vezu između odnosa s vršnjacima i samopoštovanja. Prijateljstvo ima sve važniju ulogu s povećanjem dobi za vrijeme adolescencije, što upućuje na to da prihvaćanje od strane vršnjaka može imati sve jači učinak kao zaštitni mehanizam (Birkeland i sur., 2014). Obiteljski su odnosi najvažniji tijekom djetinjstva, ali postupno se razvijaju i drugi odnosi, kao što su prijateljski i romantični. Dakle, vršnjaci mogu služiti neke od funkcija koje su služili roditelji te samopoštovanje neće više toliko ovisiti o blizini roditeljima, već o blizini vršnjaka (Birkeland sur., 2014). Također, s porastom dobi postaje sve važnija kvaliteta odnosa te odnosi s vršnjacima mogu dobiti još više na važnosti i postati cjenjeniji (Leary i sur., 1998; prema Birkeland i sur., 2014).

Što se tiče spolnih razlika, većina istraživanja pronašla je razlike u razinama samopoštovanja kod dječaka i mladića, pri čemu su dječaci imali nešto više razine samopoštovanja od djevojčica, no vršnjaci su sličan zaštitni čimbenik za samopoštovanje kod oba spola (Birkeland i sur., 2014).

5.3. Negativan utjecaj vršnjaka na samopoštovanje

Baš kao što prihvaćena djeca profitiraju od odnosa s vršnjacima, djeca koja su odbačena doživljavaju niz neugodnih emocija te je njihovo samopoštovanje često ugroženo (Lacković – Grgin, 2000). Zbog toga što odbačena djeca nemaju mogućnost iskusiti pozitivne interakcije s

vršnjacima, relativno im je uskraćena mogućnost normalnih i adaptivnih modela socijalne interakcije i kognicije te se pokazalo kako su ona ranjivija na kasnije probleme u životu (Parker i Asher, 1987). Većina je istraživanja pokazala kako je odbačenost od strane vršnjaka asocirana s delikventnim i agresivnim ponašanjem (Conger i Miller, 1996; prema Lacković – Grgin, 2000). Međutim, nisu sva odbačena djeca agresivna, već ih je dosta i povučenih, tj. samoizoliranih (French, 1988; prema Lacković – Grgin, 2000). Iz tog je razloga odbačenost povezana i s internaliziranim problemima, kao što su nisko samopoštovanje, depresija i anksioznost (Cole i Crapentieri, 1990; prema Lacković – Grgin, 2000). Također, opaženo je da su odbačena djeca nespretna i često nametljiva u približavanju vršnjacima te ih to dovodi do statusa odbačenost. S druge strane, status odbačenosti frustrira dijete pa ono i dalje reagira agresivno i neadaptivno i na taj način ponovno dolazi do odbačenost što na kraju negativno utječe na samopoštovanje djeteta (Lacković – Grgin, 2000).

Dijete može biti odbačeno od strane vršnjaka zbog niza razloga, a jedan od razloga mogu biti i drugačije osobine djeteta. Primjerice, za neku djecu i mlade, velik izvor stresa može biti stigmatizacija zbog neke njihove tjelesne, rasne, vjerske ili nacionalne značajke. Prema teorijskim shvaćanjima, predviđa se kako stigmatizirane osobe imaju nisko samopoštovanje (Lacković – Grgin, 2000). No, empirijska istraživanja često ne potvrđuju ove pretpostavke što upućuje na to da stigmatizirane osobe razvijaju određene obrambene mehanizme koji štite njihovo samopoštovanje (Lacković – Grgin, 2000). Wood i suradnici (1992; prema Lacković – Grgin, 2000) proveli su istraživanje na rasno stigmatiziranim adolescentima te su pokazali kako oni imaju značajno više rezultate na mjerama samopoštovanja od normi za njihovu dobnu skupinu. Ti adolescenti događaje u svom životu atribuiraju eksternalnije. Također, sebe smatraju onima koji više upravljaju pozitivnim nego negativnim događajima u životu (Hillman i sur., 1994; prema Lacković – Grgin, 2000).

6. Utjecaj odnosa s vršnjacima na socijalnu kompetenciju

Socijalna kompetencija razvojni je konstrukt koji svoje korijene pronalazi u razvojnoj psihologiji (Zwaans, Dam i Volman, 2006; prema Markuš, 2010) i uključuje socijalne, emocionalne i kognitivne vještine te ponašanja naučena za uspješnu socijalnu prilagodbu (Cakić i Živčić – Bećirević, 2009).

Postoji određeno neslaganje oko toga je li socijalna kompetencija sposobnost ili karakterna osobina. Autori poput Hockera i Wilmota (1991; prema Jevtić, 2012) smatraju da je riječ o sposobnosti koja je većinom urođena, dok drugi autori tvrde kako je riječ o karakternoj crti koja se razvija iskustvom i temelji na inteligenciji. Međutim, svi se slažu oko vještina koje posjeduje socijalno kompetentan pojedinac. Prvo, socijalno kompetentno dijete posjeduje interpersonalne vještine koje uključuju ugodno ponašanje prema drugima, empatiju, socijabilnost i pružanje potpore. Drugo, krase ga vještine kao što su socijalno odgovorno ponašanje koje podrazumijeva poštivanje pravila i svijest o utjecaju vlastitog ponašanja na ponašanje drugih osoba, socijalna neovisnost i kontrola vlastitoga ponašanja. Osim navedenog, socijalno kompetentno dijete razvilo je asertivne socijalne vještine u koje se ubraja iniciranje komunikacije, preuzimanje vodstva u aktivnosti i slično (Jevtić, 2012). Jedno od bitnih pitanja u istraživanjima kognitivnoga razvoja jest ono o tome kako se razvija socijalna kompetencija. Socijalna kompetencija može se naučiti, no samo djelomično. Osim učenja, ona je i posljedica socio – emocionalnog razvoja i iskustva koje osoba stječe tijekom života (Jevtić, 2012). Razvoj socijalne kompetencije može se sagledati kao prizma s tri hijerarhijska nivoa. Najviši nivo čini efikasnost u socijalnim interakcijama te se socijalna efikasnost određuje ovisno o tome kako drugi ljudi reagiraju na ponašanje pojedinca. Središnji se nivo naziva „ja i drugi“ nivo te je socijalno kompetentna osoba ona koja uspijeva postići vlastite ciljeve i pri tome graditi i održati dobre odnose s drugima. Donji je nivo prizme bazičan i objašnjava kako je socijalna kompetencija skup specifičnih kognitivnih, socijalnih i emocionalnih sposobnosti koje osoba mora imati te na njima temeljiti druga dva opisana nivoa (Banks i Banks, 2010; prema Jevtić, 2012).

6.1. Pozitivni vršnjački utjecaj na razvoj socijalne kompetencije

Odnos djeteta s vršnjacima po formi i funkciji razlikuje se od odnosa djeteta s roditeljima i ostalim odraslim osobama (Jevtić, 2012). U interakciji s vršnjacima, djeca uče kako i zašto trebaju surađivati, pomažu jedni drugima te se uče prosocijalnome ponašanju. Također, vršnjaci služe kao dobar primjer posljedica koje može imati njihovo i tuđe ponašanje na društvo. U skupini, djeca uče poštivati dogovor, pravila ponašanja (igre), kako riješiti konflikte i postići kompromis te se uče odgovornome ponašanju. Sve navedeno pridonosi tome da djeca postaju osjetljiva na potrebe drugih, toleriraju različitost i na taj način razvijaju socijalne vještine, kao što je socijalno kompetentno ponašanje. Razvijeno socijalno

kompetentno ponašanje utječe na vršnjačku prihvaćenost i ostvarivanje pozitivnih interpersonalnih odnosa s vršnjacima. Tijekom odnosa s vršnjacima razvijaju se određene osobine koje su karakteristične za prosocijalnoga pojedinca, kao što su: plemenitost, odanost, iskrenost, tolerancija, pomaganje, darežljivost i solidarnost prema drugima. S druge strane, djeca kod koje se primjećuju ove osobine, ostvaruju dobre odnose i emocionalnu povezanost s vršnjacima. Stoga, može se reći kako je odnos dvosmjernan; socijalno kompetentna ponašanja dovode do prihvaćenosti od strane vršnjaka, sklapanja prijateljstava i pozitivnih odnosa, a s druge strane, interakcija s drugima pridonosi socijalnoj kompetentnosti (Card i Hodges, 2008; prema Jevtić, 2012).

Nadalje, utjecaj vršnjaka može se ostvariti i tako što pojedina djeca služe kao modeli ostalima. Kada dijete svojim prosocijalnim ponašanjem služi kao model vršnjacima, pitanje je hoće li druga djeca preuzeti njegova ponašanja. Najveći utjecaj na to koliko će model biti učinkovit, ovisi o tome koliko je potencijalni model prihvaćen od strane vršnjaka zbog svojih prosocijalnih ponašanja. Djeca i mladi rado će slijediti modele koji su dobro prihvaćeni i privlačni u skupini. To su djeca koja ostvaruju veću bliskost s vršnjacima, pokazuju višu razinu empatije i brige za druge, spremniji su pružiti pomoć i češće se ponašaju altruistično, što su osobine koje krasi socijalno kompetentno dijete (Jevtić, 2012).

6.2. Negativni vršnjački utjecaj na razvoj socijalne kompetencije

Osim što vršnjaci mogu imati pozitivan utjecaj na razvoj socijalne kompetencije, jednako tako, kod djece koja su odbačena iz različitih razloga, utjecaj je negativan. Djeca koja nisu prihvaćena, nemaju priliku steći iskustvo u odnosima s drugima te nemaju priliku razviti svoju socijalnu kompetentnost, čime se stvara začarani krug odbačenosti (Gutmann, 2004; prema Jevtić, 2012).

Djeca u odnose s vršnjacima ulaze s određenom percepcijom vlastite socijalne kompetencije; od pozitivne do negativne percepcije (Jevtić, 2012). Sama ta percepcija utječe na način na koji će se dijete ponašati u odnosima, a time i na to kako će se vršnjaci ponašati prema djetetu. Istraživanja pokazuju kako ni precjenjivanje ni podcjenjivanje vlastite kompetencije nije adaptivno te donosi određene poteškoće.

White i Kistener (2011; prema Jevtić, 2012) ispitivali su odnos između percepcije vlastite socijalne kompetencije i agresije. Svojim su istraživanjem pokazali kako i precjenjivanje i podcjenjivanje vlastite socijalne kompetencije dovodi do povećane fizičke agresije.

Baumeister, Smart i Boden (1996; prema Jevtić, 2012) predložili su hipotezu ugroženosti egoizma koja objašnjava zašto se agresija javlja kod djece koja imaju precijenjenu percepciju vlastite socijalne kompetencije. Ukoliko se djeca, koja imaju pretjerano pozitivne percepcije, susretnu s negativnom povratnom informacijom od strane vršnjaka, ona reagiraju agresivno. Na taj način pokušavaju negirati povratne informacije koje nisu u skladu s njihovom percepcijom vlastitih sposobnosti. I drugi su autori dobili potvrdu ovih rezultata; što je ekstremnija pozitivna percepcija vlastitih socijalnih sposobnosti, učitelji i vršnjaci djeteta su doživljavali agresivnijim (David i Kistner; prema Jevtić, 2012).

Kao što je spomenuto, i djeca koja podcjenjuju svoju socijalnu kompetentnost i samopoštovanje, pokazuju agresivne obrasce ponašanja (Brendgen, Vitaro, Turgeon, Poulin i Wanner, 2004; prema Jevtić, 2012). Razvijena je hipoteza prema kojoj su djeca s negativnom percepcijom svojih sposobnosti i osjetljivija na odbacivanje, tj. vjerojatnije je da će očekivati da ih se odbacuje. Posljedica je toga da takva djeca češće interpretiraju povratne informacije negativnima i shvaćaju ih kao društveno odbijanje te se time kod njih potiče tjeskoba i agresivni odgovori (Jevtić, 2012).

Zaključno, i djeca s precijenjenom i ona s podcijenjenom percepcijom svoje socijalne kompetentnosti, rizična su skupina za odbacivanje od strane vršnjaka i time za razvoj problema u ponašanju.

7. Pružanje pomoći djeci koja imaju poteškoće u odnosima s vršnjacima

Postoje mnogi intervencijski programi pomoći djeci s teškoćama u odnosima s vršnjacima. Pitanje koje se javlja je kolika je stabilnost problema u djetinjstvu te postoji li mogućnost da djeca koja imaju problema u odnosima s vršnjacima s vremenom uspijevaju svladati te probleme. Longitudinalna istraživanja pokazala su da većina djece ne preraste svoje teškoće u odnosima s vršnjacima, ali poneka djeca ipak uspijevaju u tome (Coie i sur., 1992., Dodge, 1993., Kupersmidt, Coie i Dodge, 1990., Rubin, 1993; prema Vasta i sur., 2005). Kategorija odbačenosti je vremenski posebno stabilna, a odbačena su djeca izložena najvećem riziku

kasnijih problema poput maloljetničke delikvencije, izbacivanja iz škole i duševnih bolesti (Coie i Cillessen, 1993; prema Vasta i sur., 2005).

Intervencijski programi osnivaju se na teorijama socijalnoga učenja, kognitivističko – razvojnoj tradiciji ili su eklektički. Što se tiče programa koji se osnivaju na teorijama socijalnoga učenja, koristi se modeliranje kako bi se pokušale jačati socijalne vještine i prihvaćanje od strane društva (Schunk, 1987; prema Vasta i sur., 2005). Modeliranje je najčešći način učenja socijalnih vještina, a modeli koji se mogu koristiti su voditelji treninga, vršnjaci i videozapisi. Voditelji treninga daju instrukcije o pojedinim vještinama, demonstriraju određena ponašanja i daju povratnu informaciju. Na taj način oni su model svojoj grupi. Igranje uloga dobra je vježba kako bi se pojedinac stavio u tuđi položaj i sagledao stvari iz druge perspektive. Vršnjaci mogu poslužiti kao model pri takvoj aktivnosti. Video zapis često se koristi za demonstraciju vještine o kojoj se želi podučiti (Ferić, 2003). Također, koristi se potkrepljenje pozitivnih socijalnih vještina, kao što su započinjanje interakcije s vršnjacima, surađivanje u igri i reagiranje na drugo dijete prijateljskim emocijama i prihvaćanjem (Berk, 2015). Programi koji potječu iz kognitivističko – razvojne tradicije, pokušali su poboljšati odnose među vršnjacima podučavanjem vještina uživanja u tuđi položaj (Chandler, 1973; prema Vasta i sur., 2005) i uvježbavanjem tehnika rješavanja društvenih problema (Pepler, King i Byrd, 1991; prema Vasta i sur., 2005). Eklektički pristupi uključuju različite metode i tehnike podučavanja nastojeći poboljšati potrebne socijalne vještine (Mize i Ladd, 1990; prema Vasta i sur., 2005).

Osim ovih programa, potrebno je raditi na akademskom uspjehu djece. Odbačena djeca često su lošiji učenici i njihovo loše akademsko samopoštovanje povećava njihove negativne reakcije na učitelje i vršnjake (O'Neil i sur., 1997; prema Berk, 2015). Poboljšanje školskoga postignuća kod odbačene djece povoljno djeluje na njihovu sliku o sebi, na ponašanje u razredu, a time i na prihvaćenost od strane vršnjaka (Vasta i sur., 2005).

Budući da socijalno neadaptivna ponašanja odbačene djece često imaju uzroke u lošem odnosu s roditeljima, nisu dovoljni programi koji uključuju samo djecu. Istraživanja su pokazala kako se djeca, još od predškolske dobi, upuštaju u sličnu neprikladnu komunikaciju s roditeljima, baš kao što rade i s vršnjacima (Guralnick i sur., 2007; prema Berk, 2015). Stoga, ukoliko se intervencije ne usmjere na poboljšanje odnosa djeteta – roditelj, odbačena djeca nastaviti će koristiti loše interpersonalne vještine kod kuće te će brzo početi ponovno koristiti loše obrasce socijalnog ponašanja s vršnjacima (Berk, 2015).

Utvrđeno je da intervencijski programi imaju povoljan učinak te da dovode do poboljšanja socijalnih vještina i sociometrijskoga položaja djeteta u skupini (Asher, 1985; prema Vasta i sur., 2005). Problem s dosadašnjim programima je da su pozitivni učinci ograničeni te nemaju sva djeca korist od intervencija, a također se ne zna dovoljno o dugoročnim učincima programa. Ipak, ovakvi programi jesu korisni, posebice kod odbačene djece koja i jesu najrizičnija skupina (Asher, 1985; prema Vasta i sur., 2005).

8. Zaključak

Dijete počinje razvijati svoje odnose s vršnjacima od faze dojenaštva, a razvija ga tijekom cijelog djetinjstva i adolescencije, prateći određene faze razvoja. Tijekom tog razvoja, dijete usvaja pozitivne osobine, kao što su tolerancija, spremnost na pomaganje, socijalne vještine i slično. Osim toga, odnos djeteta s vršnjacima utječe na razvoj samopoštovanja i socijalne kompetencije. Razvoj oba konstrukta ovisi o statusu koje dijete zauzima u grupi vršnjaka. Ukoliko je dijete odbačeno ili zanemareno, vrlo je vjerojatno kako će njegovo samopoštovanje biti niže, a usto neće imati priliku dovoljno razviti svoju socijalnu kompetenciju. S druge strane, ukoliko je dijete prihvaćeno, to pozitivno utječe na samopoštovanje djeteta te ono ima priliku razviti svoju socijalnu kompetenciju na visokoj razini. Iako vršnjaci imaju utjecaj na razvoj ovih konstrukata, isto tako ovi konstrukti imaju utjecaj na to hoće li djeca biti prihvaćena u vršnjačkoj grupi. Djeca s višom razinom samopoštovanja i ona koja su socijalno kompetentnijom, imaju veću šansu biti prihvaćenima u skupini. Stoga, odnos ovih konstrukata i utjecaja vršnjaka na njih je dvosmjernan. Svakako, intervencijski programi koji nude pomoć odbačenoj djeci i njihovim roditeljima, mogu biti od koristi u boljoj prilagodbi djeci u njihove vršnjačke skupine.

9. Literatura

- Aronson, E., Wilson, T. D. i Akert, R. M. (2010). *Social Psychology*. Upper Saddle River, NJ: Pearson.
- Asher, S. R. i Hymel, S. (1981). Children's social competence in peer relations: Sociometric and behavioral assesment. J. D. Wine i M. D. Smye (Eds), *Social competence*. New York: Guilford.
- Berk, L. E. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Berk, L. E. (2015). *Dječja razvojna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Birkeland, M. S., Breivik, K. i Wold, B. (2014). Peer Acceptance Protects Global Self-esteem from Negative Effects of Low Closeness to Parents During Adolescence and Early Adulthood. *Journal of Youth and Adolescence*, 43(1), 70 -80.
- Brajša – Žganec, A., Lopižić, J. i Penezić, Z. (2014). *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Bukowski, W. M., Pizzamiglio, M. T., Newcomb, A. F. i Hoza, B. (1996). Popularity as an affordance of friendship: The link between group and dyadic experiences. *Social Development*, 5, 189–202.
- Burušić, J. i Tadić, M. (2006). Uloga samopoštovanja u odnosu crta ličnosti i neverbalnih socijalnih vještina. *Društvo istraživača Zagreb*, 4 – 5(84 – 85), 753 – 771.
- Cakić, L. i Živčić – Bećirević, I. (2009). Prihvaćenost dječaka i djevojčica u skupini vršnjaka predškolske dobi. Izvorni znanstveni članak.
- Coplan, R. J., Findlay, L. C. i Nelson, L. J. (2004). Characteristics of Preschoolers with Lower Perceived Competence. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 32(4), 399 – 408.
- Dodge, K. A., Lansford, J. E., Burks, V. S., Bates, J. E., Pettit, G. S., Fontaine, R. i Price, J. M. (2003). Peer rejection and social information-processing factors in the development of aggressive behavior problems in children. *Child Development*, 74(2), 374 – 93.

- Ferić, M. (2003). Trening socijalnih vještina - planiranje, primjena i evaluacija. *Kriminologija i socijalna integracija*, 11(2), 143 – 150.
- Fullerton, C. S. i Ursano, R. J. (1994). Preadolescent peer friendships: A critical contribution to adult social relatedness? *Journal of Youth and Adolescence*, 23, 43–63.
- Jevtić, B. (2012). Jačanje socijalnih kompetencija unutar interkulturalnih vršnjačkih grupa. *Pedagoška istraživanja*, 9(1–2), 103 – 115.
- Klarin, M. (2006). *Razvoj djece u socijalnom kontekstu: roditelji, vršnjaci, učitelji: kontekst razvoja djeteta*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Kolak, A. (2010). Sociometrijski status učenika u razrednom odjelu i školskoj hijerarhiji. *Pedagoška istraživanja*, 7(2), 243 – 254.
- Lacković – Grgin, K. (1994). *Samopoimanje mladih*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Lacković – Grgin, K. (2000). *Stres u djece i adolescenata: izvori, posrednici i učinci*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Lacković – Grgin, K. (2006). *Psihologija adolescencije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Ladd, G. W. i Troop – Gordon, W. (2003). The Role of Chronic Peer Difficulties in the Development of Children's Psychological Adjustment Problems. *Child Development*, 74 (5), 1344 – 1367.
- Lebedina-Manzoni, M., Lotar, M. i Ricijaš, N. (2008). Podložnost vršnjačkom pritisku i samopoštovanje kod studenata. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44(1), 77 – 92.
- Lee, S. Y. (2014). *How do people compare themselves with others on social network sites?: The case of Facebook*. *Computers in Human Behavior*, 32, 253 – 260.
- Lorenz, K. Z. (1981). *The Foundations of Ethology*. New York: Springer-Verlag
- Markuš, M. (2010). Socijalna kompetentnost – jedna od ključnih kompetencija. Stručni članak, *151(3 – 4)*, 432 – 444.
- O'Brien, J. (2010). *The Production of Reality: Essays and Readings on Social Interaction*. Los Angeles: Pine Forge Press.

- Parker, J. G. i Asher, S. R. (1987). Peer Relations and Later Personal Adjustment: Are Low-Accepted Children At Risk?. *Psychological Bulletin*, 102(3), 357 – 389.
- Pintoa, A., Veríssimoa, M., Gatinhoa, A., Santosa, A. J. i Vaugh, B. E. (2015). Direct and indirect relations between parent–child attachments, peer acceptance, and self-esteem for preschool children. *Attachment & Human Development*, 17(6), 586 – 598.
- Ryan, R. M., Stiller, J. D. i Lynch, J. H. (1994). Representations of Relationships to Teachers, Parents, and Friends as Predictors of Academic Motivation and Self-Esteem. *Journal of Early Adolescence*, 14(2), 226 – 249.
- Simel, S., Špoljarić, I. i Buljubašić Kuzmanović, V. (2010). Odnos između popularnosti i prijateljstva. *Život i škola*, 23, 91 – 108.
- Vasta, R., Haith, M. M. i Miller, S. A. (2005). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Warman, D. M. i Cohen, R. (2000). *Stability of aggressive behaviors and children's peer relationship*. *Aggressive Behavior*, 26 (4), 277 – 290.